

על ניסוח פורמלי ותלמוד תורה*

מאיר ברכפלד

רבי חיים בן עטר, שנולד לפני כ-300 שנה, אחד משלושה החכמים ילידי חוץ לארץ שזכו לתואר "הקדוש", כתב לשבח השכלה כללית, בשתי הזדמנויות את דברים הבאים:

(א) כשאמרו המילדות לפרעה, לא כנשים המצריות העבריות כי חיות הנה, פירוש: אכן כונת הכתוב הוא שהשיבוהו שלא יקח שעור לעבריות מהמיחדות שבמצריות כי כלן חכמות מכל המצריות, והוא אומרו כי חיות הנה ומילרות זו לזו או אינם צריכין מילדת. ואולי שרמזו כי הנשים של בני ישראל היו בהם ב' למודיות בההשכלה הא' היותם מעקרים עבריות, והב' שהן עתה מצריות ובאמצעות זה נתחכמו ב' מיני השכלה, וזה הוא שעור הכתוב כי לא כנשים הרגילות בנמצא הם אלו שהם מצריות עבריות, ובזה לא תהיה הוכחת הסתירה לא מעבריות ולא ממצריות כי אלו יש בהם ב' הדרגות והבן.

(ב) על שאלה המתמיהה למה נתן הקב"ה למשה את חוקי המשפט למשה רבינו לבר והשאיר ליתרו ללמדו את סורי בית המשפט, הוא כתב:

אלא היה ה' יכול עשות לו דרך כבוד אחר לא בדרך זה שיראה חס ושלום כפחות ידיעה בעם ה' עד שבא כהן מדין והשכילם.

ונראה כי טעם הדבר הוא להראות ה' את בני ישראל הדור ההוא וכל דור ודור כי יש באמות גדולים בהבנה ובהשכלה, וצא ולמד מהשכלת יתרו בעצתו ואפן סדר בני אדם אשר בחר כי יש באמות מכירים דברים המאשרים והכונה בזה כי לא באה הבחירה בישראל לצד שיש בהם השכלה והכרה יותר מכל האמות, וזה לך האות השכלת יתרו הא למדת כי לא מרב חכמת ישראל והשכלתם בחר ה' בהם.

וכן ראוי להזכיר את הקדמתו של תלמיד הגר"א לספרו של אוקלידס:

וכפי שיחסר לאדם ידיעות בשאר החכמות, יחסר לו מאה ידות בידיעות התורה.

ואת דברי האבן עזרא:

חכמת ההגיון צריך בשביל חכמת התלמוד כי היא מאזני כל חכמה.

אנו, כאן, באוניברסיטה עם מגמה התורנית מקיימים את דעותיהם של כל החכמים שהוזכרו. בפסחים ג': אמר רב הונא בשם רב משום רבי מאיר: לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה, ורש"י מסביר לפי שמתקיימת גרסא יותר מן הארוכה. התקיימות גרסה זאת, לא פירש מה היא. ולכאורה מדובר בהתקיימות זכרון של הלומר. אבל דבר זה לאו דווקא, ולראיה, הגמרא אומרת בתענית:

אמר רבי חמא (*אמר רבי) חנינא מאי דכתיב [במשל"ן] ברזל כבירול יחד לומר לך מה ברזל זה אחד מחרר את חבירו אף שני תלמידי חכמים מחררין זה את זה בהלכה אמר רבה בר בר חנה למה נמשלו דברי תורה כאש שנאמר הלא כה דברי

* דברים אלה נאמרו בכנס השני בלוגיקה והלכה שהתקיים באוניברסיטת בר-אילן בחשוון תשנ"ד. הרברים מתייחסים להענקת "פרס ברכפלד" לירחמיאל ברודי עבור מאמרו המופיע אחרי המאמר הזה.

כאש נאם ה' לומר לך מה אש אינו דולק יחידי אף דברי תורה אין מתקיימין ביחידי.

ההתקיימות כאן פירושה הבנה יותר מתודדת.

הנסוח הפורמלי בתלמוד הוא צורת לימוד בדרך קצרה, והוא זה שאפשר את התקדמות המדע בהרבה תחומים, ובראש ובראשונה במתימטיקה. מי יכול לתאר לעצמו התקדמות בתחום זה, בלי סימנים פשוטים שנכנסו לשימוש רק במאה ה-17 כמו שורש, או סמלים יותר מסובכים כמו סמלי האינטגרל והדיפרנציאל. השינוי הבולט בין ספרי מתימטיקה לספרים אחרים הוא השימוש בניסוח פורמלי לא רק כ-Ersatz של מושגים בודדים, מעין ר"ת של חכמים שלנו, שעיקר שימושם היה בשביל חוסר הזמן ויוקר בקלף, אלא לשם מ"מ שלם. החל המאה ה-19 היו גם נסיונות ליצוק את הטיעון הפילוסופי לתוך תבנית פורמלית והמטרה של הפרס שלנו היא לקיים את העצה של החכמים הנ"ל, בקשר ללימוד בדרך קצרה, מחר, ולגישור בין חוכמות, מאידך.

מקבל פרס ברכפלד הצליח בשפה ברורה ונעימה להבהיר את הקשרים בין חלקי הטיעון של הסוגיות שניתח במדה רבה, הבליט את האפשרות שקושי של סוגיות נולד מהעברה של חטיבות ממקום למקום בלי אינטגרציה מושלמת או של תפירה של חלקי סוגיות שלא לפי הסדר ההגיוני. לצערי רוב הסוגיות המוצגות היו יחסית פשוטות שאינן זקוקות לסיוע גרפי או אחר. פה ושם התקשיתי בהסברים, אבל עיקר הקושי היה בשביל לשמור על הערך של כל המספרים, כלומר השלבים הממוספרים של טיעון התלמודי, ולנצל את כל התועלת האפשרית של ההצגה הגרפית. אולי קיימת שיטה יותר יעילה להצגה זו שבעצם היא מהווה כלי פענוח יעיל.

אבל חייב אני להודות שאני לא חי בעולם זה של המחקר התלמודי: של הנסיון להבין טקסט יעל-ידי העברה ממקום למקום, הן מסוגיה לחברתה, הן ממקום אחד בסוגיה עצמה לחברו. הכוונה בפרס זה היתה לנסות להוכיח שקיימת אפשרות, ליצור שפה פורמלית המבליטה את המשא ומתן התלמודי כפי שהוא ומנטרלת אותו עד כמה שאפשר מהטקסט התועלת המצופה: היא לראות באופן בולט את השלד של המשא ומתן במיוחד כשהוא מסובך, ולמצוא אמצעים המרשים ע"י חילוף הערכים של משתנים או פרוצדורה דומה להציג שיטות חילופיות של פירושיהם של ראשונים ואחרונים של טקסטים מסטימים. ראוי לציין שאין זה מוחזר שבכלל קיים תחליף לצורת הכיטוי המקובלת.